

THE BATTLE AT THE RIVER BREGALNICA IN THE BALKAN WARS - SHORT-TERM BUT BLOODY

Oliver Cakov ,University „Goce Delcev,, – Stip, Republic of N.Macedonia
oliver.cackov@ugd.edu.mk

Summary: The primary reason of the outbreak of the Second Balkan War was Bulgarian-Serbian as well as Greek-Bulgarian antagonism. Also, the creation of the new state of Albania has openly fueled clashes between former allies over the partition of Macedonia. With the London Peace Agreement and Albania's recognition, Serbia and Greece's attention was focused on Macedonia, and the areas Bulgaria sought for itself. The London peace treaty had to be signed even though it would mean a sure change of force in the Balkans. Throughout this complex constellation of relations between these states there was no longer any question of ethnicity, autonomy, or previous plans to separate the remnants of what was left of the Ottoman Empire in the Balkans. Simply the most important was the balance of relations between the Balkan states. Each starting from its own point of view. One of those aspects was the Bregalnica Battle. The paper presents the consequences on the population of this war, which will have a profound impact on the social and economic life that will be felt for many years to come. Although I wanted to focus on the oral history related to the battle, it is frustrating that we have a small number of such records for many reasons. .

Bulgaria and Serbia realized that the war they fought was the result of fatal disagreement that would result in unnecessary bloodshed. Today, the Balkan states have embarked on a whole new path of rapprochement and cooperation. It is a confirmation for a secure future in the Balkans.

Key words: war,1913,epidemic,river,soldier.

Field: social sciences

БРЕГАЛНИЧКАТА БИТКА ВО БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ – КРАТКОТРАЈНА НО МНОГУ КРВАВА

Доц.-д-р Олвер Цацков, Универзитет „Гоце Делчев,, – Штип, Република С. Македонија
oliver.cackov@ugd.edu.mk

Резиме: Како непосреден повод за избивањето на Втората балканска војна бил бугарско-српскиот како и грчко-бугарскиот антагонизмот. Исто така и создавањето на новата држава Албанија отворено ги разгорело судирите помеѓу доскорашните сојузници околу поделбата на Македонија. Со Лондонскиот мировен договор како и со признавањето на Албанија ,вниманието на Србија и Грција се фокусираше кон Македонија, и просторите кој за себе ги барала Бугарија. Лондонскиот мировен договор морал да се потпише и покрај тоа што тоа ќе значело сигурна промена на односите на сили на Балканот. Во целата оваа сложена констелација на односи помеѓу овие држави веќе не станувало збор за етницитет, за автономија или претходните планови за поделба на остатоците на онаа што остана од Османската империја на Балканот.Едноставно најважно бил односот на рамнотежата на односите на балканските држави. Секоја тргнувајќи од свој аспект. Еден од тие аспекти била и Брегалничката битка.Во трудот е опишана битката на Брегалница со сите свои обележја,топографски карактеристики и воени активности кои се одиграле во околината на градот Штип на реката Брегалница како и по течението на Злетовска река.Безсмисленоста на војнатапотврдила уште една човечка трагедија.И,наистина ретко која војна во историјата временски траела толку многу кратка, а била исклучително крвава.Водите на Брегалница понеле со себе многу изгубени човечки судбини. Во темата се опишани и судбините на војниците на обете страни кој загинале на туѓа територија оставајќи ја својата младост и иднина.Во трудот се дадени последиците врз населението од оваа војна ,кои силно ќе се одразат на општествениот и економскиот живот ,кој уште долги години ќе ги чувствуваат последиците. Иако акцентот од битка,сакав да го фокусирам на усната историја поврзана со битката,фрустрирачки е фактот дека од повеќе причини имаме мал број на такви записи. По се ова што рековме сосема е разборливо зошто Брегалничката битка ја заслужува својата актуелност. Бугарија и Србија сфатиле дека војната што ја воделе била плод на фаталното несогласување кое ќе резултира со

непотребно крвопролевање. Денес балканските држави тргнале по сосема нов пат на зближување и соработка. Тоа е потврда за сигурна иднина на Балканот. Исто така важна е и пораката која може да се извлече од оваа битка, особено младите генерации да ја разберат апсурдоста на војната, за таа никогаш повеќе да не се повтори.

Клучни зборови: војна, 1913, епидемија, река, војници.

Област: општествени науки

1. ВОВЕД

Балканските војни се најбурниот и најсудбоносниот период од историјата на македонскиот народ. За овие војни многу е пишувано во историјата, за нивните карактеристики, за учеството на воени сили и битки, територијални поделби и мировни договори. Овие прашања биле предмет на проучување од страна на голем број македонски, балкански и европски научници. Истите прашања биле предмет на интересирање не само на историската туку и на воената и други општествени дисциплини и на актуелната политичка мисла. По се изгледа тоа ќе продолжи и во иднина. Македонскиот народ и денес живо се соочува со нивните поседи кои се воделе на територијата на Македонија, а покрај тоа и за неоставија длабоки траги од животот на македонскиот човек. А. тој бил меѓу првите од балканските народи кој подпаднал под турска власт. Од друга страна пака, Македонија ќе биде последна земја која по петвекови ќе се ослободи од истата. И, тоа токму со една од двете балкански војни, од Првата.

На четврти декември 1912 година било склучено Лондонското примирје помеѓу балканските држави и Турција. Сепак на конференцијата главен збо, имале Големите сили, кој исто така биле заинтересирани за балканските држави секоја со сопствени интереси. Наспроти нив, пак преставниците на трите балкански држави настојувале колку што е можно повеќе да ги задржат освоените територии во Македонија. Мировниот договор помеѓу балканските војски и Турција бил заклучен во Лондон на 30 мај 1913 година во дворецот Сент Џејмс. Според овој договор територијата на Македонија била поделена помеѓу сојузниците на балканските држави. Балканските држави кој ја ослободиле Македонија од владеењето на Турција и ја поделиле меѓу себе. Веднаш по завршувањето на оваа војна почнало и првите искри на незадоволство помеѓу сојузниците од така поделената Македонија. Србија настојувала да ги задржи освоениот територии од Македонија, Бугарија не ги прифатила воспоставените граници затоа што претендирала и на оној дел од страна на „спорната она“ во Македонија што ги освоила српската војска. Бугарија започнала една силна пропаганда дека таа нема да дозволи делови од Македонија да останат под власт на Србија и Грција. Сите овие несогласувања ќе доведат на повидок вооружена пресметка на до скоро воените сојузници. Судбоносниот чекор без објавување на војна го започнала бугарската војска на 29 јуни 1913 година против српската и грчка војска. Главната и одлучна битка се одвивала по текот реката Брегалница во Штип и неговата околина и на територијата на Злетовската област. Со тоа започнала Втората балканска војна.

2. Битката на Брегалница

Историјата запишала многу битки. Впрочем, Брегалничката има свој специфични стратешко воени карактеристики. Воената наука ја издвојува од многу други војни по една нејзина специфичност, временски траела многу кратко, а била исклучително крвава. За оваа битка Милич Миличевиќ ќе запише „Кумановската битка се водела два дена и една ноќ; Битолската повеќе од три дена, а Брегалничката траела подолго отколку од овие две заедно. Српската војска кај Куманово изгубила околу 4500, Битолската околу 3000 човечки животи, а Брегалничката повеќе од двете битки заедно. На прашањето колкава би била цената на поразот веројатно никогаш нема да биде одговорено“.¹

Обете војски биле распоредени на следниот начин: Бугарската 4. армија на ген. мајор Ковачев била најсилна со бројност од 170.000 војници. Во својот состав имала три дивизии и тоа -2,7,8-ма како и 9 бригади, во кој влегувале и Македонско-одринските опоченци (доброволци). Армијата била сконцентрирана на просторот источно од Злетовска река се до нејзината утока во Брегалниц- град Кочани. Дел од војската била поставена на позициите источно од реката Брегалница до градот Штип како и во правец на реката Крива Лакавица-Радовиш-Струмица-до крајна точка Удово. Должината на фронтот била речиси 80 км. На запад од нив биле распоредени српските сили и тоа во правец север-југ била распредена Првата и Трета српска армија. Првата армија била составена од четири пешадиски дивизии Дунавската, Моравската и Шумадиската. Третата армија во својот

¹ Миличевиќ, М. (2014), Балкански ратови, 3У, Београд, 45.

состав имала три дивизии, Тимочката, Моравската и Дринската. Тие биле распоредени во реонот Штип, Криволак, Валандово и Св.Николе. Битката започнала ненадејно и неочекувано. Ден предходно бугарските офицери не давале никаков повод за сомнеж. Пред самиот напад на 30 јуни бугарите покажале големо расположение кон српските офицери. Тоа другарување со српските офицери било вешто прикриено, што подоцна ќе се манифестира во вооружен напад. Првиот удар започнал на демаркационата линија на 30 јуни и тоа во градот Штип. Како точно изгледале овие први мигови во Втората балканска војна ќе се послужиме со сеќавањата на помошникот началник на штабот генералот Мишиќ: по наредба на генерал Савов, на 30 јуни во 2 часот по полноќ, единиците на бугарската 4 армија која броела преку 100.000 војници, одпочнале со силно „ура“ и со звуците на воената музика кој ја свирела химната „Шуми Марица“. Првиот напад ненадејно започнал преку реката Брегалница, а еден час подоцна и преку реката Злетовица.² Бугарите биле убедени дека ненадејниот напад ќе им донесе сигурна победа. Според податоците од книгата „Битката на Брегалница од 17-25 јуни 1913“ ноќниот напад го извела Осмата тунџавска дивизија. Ноќта околу два часот оваа дивизија го започнала неочекуваниот напад поминувајќи ја реката Брегалница. Се водела борба гради во гради. За овој настан полковникот Милутин Лазаревиќ учесник во Балканските војни ќе запише. По „последниот разговор со мајор Васиќ командант на шестиот пешадиски полк долго се мачел да добие врска со дивизијскиот штаб, бидејќи телефонската линија за несреќа секој час била во прекин. Најпосле била воспоставена врска помеѓу 2.30 и 3 часот, при што му било соопштено и наредено да со целиот полк премине во напад и да ги одбие бугарските сили преку брегалница. За чудо и командантот на дивизијата во тој момент не бил свесен со сериозноста на состојбата на теренот и вистината дека започнала вистинската битка.“³

Бидејќи нападот бил бргу откриен српската војска веднаш организирила одбрана по што нападот на бугарите бил успешно одбиен. Во своите спомени, објавени во Рим, во 1958 година штипјанецот Ванчо Михајлов кој бил сведок на овие настани, во своите спомени, во врска со Брегалничката битка го запишал следново: таа ноќ беше доста напната. Се најави тревога и се чувствуваше беспокоејство. Наредено беше да нема светлина од куќите и улиците забрането беше секако движење освен за војниците. Исто така во градот се чувствуваше недостиг од храна. Леб немаше, а фурните беа затворени. Во градот владееше голема несигурност и страв за животот.⁴ Во споменатата книга карактеристично е и сеќавањето на еден бугарски војник кој раскажал дека тоа што го видел во Штип е многу пострашно и потрагично од битката во Одрин.

Едно од најстратегиските места Ежов рид, сеуште бил под контрола на српската војска каде што се наоѓала и нивната команда. Овде бугарската војска имала големи загуби, меѓутоа Сушевската височина и Трогирските ливади сеуште биле под контрола на Бугарската армија. Бугарите очекувале дека набргу ќе го освојат Ежов врв заедно со српските топови и коњи. Овој оптимизам „се должел и на доаѓањето на 6-та бугарска дивизија по поразот на српската војска на Криволак. Во командата на бугарската армија било планирано тие да го продолжат победоносниот поход кон Овче Поле-Велес и Скопје. Но, по прегрупирањето на српските воени единици и воспоставувањето на прекинатите врски, тие добиле наредба за контра напад. Бугарските напади на Лојзански Рид и Ежово Поле биле одбиени. Наредниот ден односно на 1 јули бугарските единици го продложиле нападот на Третата армија, а десното крило на Дринската прва дивизија се повлекле кон Богословец. Нападот кон Ежово Поле и Богословец биле одбиени. На 2 јули во 6 часот Српската команда и наредила на Третата Армија да настапува кон Брегалница и од Штип кон Крупиште“⁵. Наредниот ден, бугарската 8-ма дивизија продолжила со нападот врз втората Тимочка дивизија без притоа да има промена на позициите. На четврти јули бугарските и српски воени сили презеле поголеми воени дејствија насочени кон бугарските позиции, но истите биле успешно одбиени. На Злетовскиот сектор Рилската дивизија со целата своја сила ја нападнала српската прва армија, чии единици, борејќи се, биле принудени на првиот ден од војната да се повлечат на главните позиции - Црн Врв-Печеници. Рилската дивизија до вечерта истот ден успеала да ги земе позициите: Дренак- Црвен брег-Корија. Во првиот напад бугарската војска го зазела Злетово. Огорчените „борби се воделе 6 дена на овој дел од фронтот особено биле крвави јуришите во горниот тек на Злетовска река кај месноста Ретки Буки. Крвави биле борби и кај Оздрин и ридот Котлино, кај Костомар и други места од областа. Бугарската воена болница била сместена во селото Турско рудари. Со контранапад српската војска Злетово било повторно во рацете на србите на 3 јули“.⁶ На злетовскиот реон од учествувала и Црногорската дивизија која на помош пристигнала од Скопје. Во меѓувреме, наредниот ден српската коњаница

² Мишиќ, Ж. (2018), Моје успомени, Издавачка куќа Прометеј, Београд, 289.

³ Лазаревиќ, М. (2019), Српско-бугарски рат 1913, К.4, Portalibras, Београд, 37

⁴ Михајлов, В. (1958) Спомени. Рим, 124.23.

⁵ Стојчев, В. (2000) Воена историја. Скопје. СДИРМ. 93-94.

⁶ Апостолов, А. (1991) Злетовската област во војните од 1912-1913, Скопје, МАНУ. 326.

го зазела Кочани и се пробила до реката Брегалница, по што бугарските единици почнале да се повлекуват околу позициите во околината на градот Штип. Тоа било и причина српската војска да продолжи со посилното повлекување кон Штип и штипско. Врховната команда на српската војска издала наредба на Третата армија на 8 јули да изврши напад на целиот фронт кај Штип. Моравската дивизија од сотовет на Првата српска армија започнала со напад на Кочани, од каде, во меѓувреме, бугарските единици добиле наредба да се повлечат. За овие настани еден од тогашните современици, Јаша Томиќ, кој во тоа време, заедно со српската војска се приближувал кон Штип меѓу другото го запишал следното: „се наоѓаме на два часа од градот Штип. Целиот ден нема борби, насекаде се забележуваат траги од повлекувањето на бугарите. Лежат расфрлани пушки, тобри, шинели. Стигна и една сигурна вест - Штип падна, а Брегалничката битка заврши.“⁷

Во текот на овие воени дејствија и двете страни имале големи загуби. Многу ранети војници барале помош од своите санитарски единици. Водеите на Брегалница со себе понеле многу човечки жртви. Кога зборуваме за битката на Брегалница неизбежно е да се спомнат и сеќавања на лица кој по сеќавања на оние што непосредно учествувале во битката ни даваат реална слика за оваа војна. Така на пример Станко Панев од Сарчиево според кажувањата на неговиот татко раскажувал дека во селото Сарчиево и околината каде се наоѓала демаркационата линија состојбата со населението кое не успеало навреме да се повлече била очајна. Движењето на луѓето било невозможено. Состојбата дополнително била влошена со тоа што токму во тој период или биле во ек или привршувале многу полски работи. Родот едноставно не можел ниту да биде собран ниту да биде користен како храна, а целата стока била запленета од војската. Но, најмногу страв предизвикувале артилериските гранатирања. При едно такво, една од гранатите буквално им паднала во куќата. За нивна среќа од непознати причини истата не експлодирала. Во спротивно уште семејство ќе било жртва и број во црната статистика од оваа војна. „Жртва“ на граната била и единствената селска чешма, чија вода не можела да биде користена што само ја влошила и така тешката состојба на селаните. И, тоа во период од годината кога летните температури во Штип се високи. Преку овие примери на пластичен начин може да се прикаже низшти се поминало населението по целата фронтова линија, а кое било колатерална жртва на Брегалничката битка.

Покрај него, за овие настани, во своите сеќавања пишува и Тодор Мановиќ. Тој овие записи ги базирал на сеќавањата на своите блиски и повозрасни штипјани кои сеќавања секојдневно педантно ги бележел. Во врска со тоа, тој го забележал следново: На Пребег и на Мерите по стивнувањето на акциите, сеуште се слушале пискотници и офкања на ранетите на кои никој не им проѓал на помош. Нашите баби, нашите мајки, како и по некој стар човек, а по нив и ние „децата разбудени уште од полноќ од топотот на војничките чизми под нашите прозорци, со бардаци и ѓумови со вода преминувавме преку Ново селскиот мост во клисурата, заштитена од сите страни од куршуми и ги поевме ранетите со вода.“ Вода брате моли србинот, „Вода братко“ моли бугаринот. На бугарските војници за полесно да ја поминат границата, им помагале мобилизираните македонци. Така, Ангел Кулаков сеќавајќи се на зборовите на неговата баба, раскажува за мобилизираниот новоселец Петар Велков кој и помагал на бугарските војници на тој начин што им го покажувал патот преку црковната воденица кон котата Мери, од каде бугарите можеле полесно да се пробијат кон Лојзански Рид. Според кажувањата на Јордан Авукатов, а кој ги запишал неговиот внук Ристо Авукатов, оваа војна била една од најкрвавите и најпогубна по учесниците во неа. Авукатов уште од млади години стапил во редовите на ВМРО и учествувал во ослободувањето на Одрин каде бил тешко ранет. По враќањето веднаш бил мобилизиран од бугарските власти за напад на српската војска на реката Брегалница. Во тој хаос кај Ежов рид, Јордан се сретнал со својот брат кој бил мобилизиран во српската војска.

За тешките последици од оваа битка пишува и дописникот на весникот „Политика“ тој за овие настани, меѓу другото го забележал и следното „шест дена како што се наоѓаме на котата 256 (место на кое денес е лоцирана фабриката „АСТИБО“) сонцето пече. Вода нема. Неа од далеку од далеку ја носат и тоа по две маторки дневно. Со двогледот се гледа како граѓаните во градот Штип се вознемирени. Се забележуваат возила кој го напуштат градот и се упатуваат кон Радовиш“.⁸

На вака брзиот крај на битката на Брегалница, никој не се надевал. Но, и покрај тоа загубите биле огромни. Точниот број на загинатите во Брегалничката битка е различен и тешко може да се утврди. Но, Брегалничката битка скапо ќе ја платат двете завојувани страни. И, тоа бугарските загуби биле преку 20.000 и околу 16.200 српски војници.

За вистината на оваа крвава битка најдобро зборуваат стиховите проф. Љубиша Митровиќ, кој е внук на учесник на оваа битка. Тој во неговата книга Брегалничке кише најавтентично го покажува карактерот на оваа битка.

⁷ Томич, Ј. (1914) Војна у Маједонији и Стару Србију 1913. Нови Сад. 126.

⁸ В. Политика (23.5.1933)

Ево ме на Брегалничком мосту
Где после сто лета
Унук српског редова
Одајем почаст свом деди
Који остави кости у Брагалничком битку
Најкрајој и најкрвавијој
У овом балканском рату
...
Са 23 лета
Оставивши за собом
Два сина

3. ЗАКЛУЧОК

Бидејќи битката се водела во месец јуни кога сеуште во полето не биле собрани житата, овошките и градинарските плодови, неминовно довело до тоа да штетите бидат огромни. Покрај ова штета е направена и на шумите сечејќи ги за потребите на војската. Голема штета претрпело и сточарството. Сточниот фонд буквално бил разграбан од обете војски. Реквизицијата се подразбирала. Стопанскиот живот во Штип во теој период замрел исто како и образованието. Училиштата биле адаптирани во касарни за сместување на војската и тоа не смао во градот туку и во училиштата во околината. Дуканите не работеле, а материјалните добра во од нив биле реквизирани од војската. Брегалничката битка оставила и демографски последици. Штип останал без неколку илјади жители кој масовно се ислеувале особено во Бугарија и мал дел во Србија. И, како врв на севкупната тешка состојба избила и епидемијата на колера⁹. Болеста се пренела од турските војници од Мала Азија кои за време на судирите дошле во контакт со бугарските војници. Со трансферот на овие сили во Македонија колера се пренела и во редовите на српската војска.

Друга болест која оставила тешки последици по здравјето на луѓето и војниците била маларијата. Борбата со маларијата била вршена на примитивен начин бидејќи српската војска не располагала со никакви средства за сузбивање на истата. Кога се појавила колерата и маларијата санитарот бил целосно неподготвен да се справи со комплексноста на сузбивањето на истата. За колерата како болест и последиците од нив пишувале сите тогашни весници во кој се апелирало за помош и спас на многу бројните заболени.

Војните што ги воделе двете војски сфатиле дека тие биле плод на фаталното не согласување за непотребното пролевање на крв. Денес тие тргнаа по сосема нов пат. Дека недоразбирањата не треба да се решаваат по пат на војна туку треба да тргнат по патот на соработка и зближување за општествено-економски и културен напредок. Тоа е и потврда за сигурна иднина на Балканот. Исто така важно е и да се извлече заклучокот за апсурдноста на војната особено со залудно губењето на младите генерации.

4. ЛИТЕРАТУРА

- Апостолов, А. (1991). Злетовската област во војните од 1912-1913, Скопје, МАНУ.
В. Политика (23.5.1933)
Деспот, И (2013) Балканските војни (1912-1913) и нивниот одглас во Хрватска, Загреб, Плејада.
Коруновска, Е (2018) Штипјани учесници во Балканските војни 1912-1913 и Во првата светска војна, Штип, Штамп-Хил.
Лазаревиќ, М. (2019), Српско-бугарски рат 1913, К.4, Portalibras, Београд
Михајлов, В. (1958) Спомени. Рим.
Миличевиќ, М. (2014), Балкански ратови, Београд ЗУ.
Митровиќ Р.Љ. (2015) Брегалничке кише. Нови Сад. Прометеј.
Мишиќ, Ж. (2018), Моје успомене, Београд, Издавачка куќа Прометеј.
Надок, А (2012), Балкански ратови 1912-13, Рад српског војног санитета. Београд.
Стојчев, В. (2000) Воена историја. Скопје. СДИРМ
Томич, Ј. (1914) Војна у Маједонији и Стару Србију 1913. Нови Сад.

⁹ Колерата е акутно, инфекциско заболување ендемично за Азија. најчесто преку заразна вода која се црпи од плитки и незаштитени бунари

